

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE – ISTORIE

XXIII

2015

MUZEUL BANATULUI TIMIȘOARA

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE ▪ ISTORIE

XXIII

2015

M U Z E U L B A N A T U L U I T I M I Ş O A R A

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

**ARHEOLOGIE
ISTORIE**

XXIII

2015

EDITURA MEGA
Cluj-Napoca, 2015

Colegiul de redacție:

Claudiu ILAȘ, *director al Muzeului Banatului*

Prof. dr. Florin DRAȘOVEAN, *redactor șef*

Zsuzsanna KOPECZNY, *secretar de redacție*

Prof. dr. Radu ARDEVAN (Cluj-Napoca), Lector dr. Ligia BOLDEA (Reșița), dr. Nicoleta DEMIAN (Timișoara), dr. Dragoș DIACONESCU (Timișoara), Prof. dr. Joseph MARAN (Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Germania), Zoran MARCOV (Timișoara), Conf. dr. Vasile RĂMNEANȚU (Timișoara), Prof. dr. John Michael O'SHEA (Michigan University, SUA), Prof. dr. Wolfram SCHIER (Freie Universität Berlin, Germania), Lector dr. Cosmin SUCIU (Timișoara), *membri*

Vigneta copertei: Wiliam Vastag †

Analele Banatului, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Banatului din Timișoara:

Történelmi és Régészeti Értesítő, 1872–1918

Gemina, 1923

Analele Banatului, 1928–1931

Tibiscus, 1971–1979

Orice corespondență se va adresa
Muzeului Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO–300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Please send any mail to
Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO–300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Tout correspondance sera envoyée à l'adresse:
Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO–300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse:
Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO–300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

ISSN 1221–678X

Anuarul *Analele Banatului* este indexat în următoarele baze de date:

Scopus <http://www.elsevier.com/online-tools/scopus/content-overview>
<http://www.info.sciverse.com/scopus/scopus-in-detail/facts>
World Cat <http://www.worldcat.org/title/analele-banatului/oclc/649630402>
Copernicus <http://www.journals.indexcopernicus.com/passport.php?id=4875>
ERIH PLUS <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info.action?id=485417>

Editura MEGA | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

CUPRINS ▪ SOMMAIRE ▪ INHALT ▪ CONTENTS

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHĂ

LJUBO FIDANOSKI

Home Sweet Home: Neolithic Architectural Remnants from Cerje – Govrlevo, Republic of Macedonia . 11

MICHAEL D. GLASCOCK, ALEX W. BARKER, FLORIN DRAȘOVEAN

Sourcing Obsidian Artifacts from Archaeological Sites in Banat (Southwest Romania) by X-ray Fluorescence..... 45

COSMIN IOAN SUCIU

Metodologia analizei post-săpătură a sitului de la Turdaș (I). Câteva observații legate de modalitatea de publicare și interpretare a sistemului de fortificare ☞ *Post-excavation Analysis Methodology of Turdaș Site (I). Some Observations on Earlier Publication and Interpretation of the Fortified System* 51

SORIN TINCU

Cercetările arheologice de la Hunedoara. Considerații privind încadrarea culturală și cronologică a descoperirilor ☞ *The Archaeological Researches from Hunedoara. Considerations Regarding Cultural and Chronological Framing of the Discoveries* 63

ALINA BINȚINȚAN

Confecționarea experimentală a ceramicii preistorice: tehnica presării în forme de lut ☞ *Creating Experimental Prehistoric Pottery: Pre-shaped Clay Molds Pressing Technique* 89

SVEN BRUMMACK, DRAGOȘ DIACONESCU

O abordare Bayesiană a datelor AMS aparținând epocii cuprului din Câmpia Panonică ☞ *A Bayesian Approach of the AMS Data from the Great Hungarian Plain's Copper Age*..... 101

FLORIN GOGÂLTAN, FLORIN DRAȘOVEAN

Piese preistorice din cupru și bronz din România aflate în colecțiile British Museum, Londra. I ☞ *Prehistoric Copper and Bronze Age Objects from Romania Found in the Collections of the British Museum in London. I*..... 119

CORIOLAN HORAȚIU OPREANU

Arhitectura epocii Latène din Munții Șureanu (Sebeșului). O analiză metodologică ☞ *The Architecture of the Late Iron Age in the Șureanu (Sebeșului) Mountains. A Methodological Approach* 151

DOINA BENEĂ, SIMONA REGEP

Ștampile tegulare romane de la Tibiscum ☞ *Roman Tegular Stamps from Tibiscum*..... 187

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE MEDIEVALĂ

DANIELA TĂNASE

Considerații cu privire la o aplică de faleră din epoca avară târzie descoperită la Timișoara-Podul Mодоș ☞ *Considerations upon a Late Avar Phalera Applique Found at Timișoara-Podul Mодоș*..... 209

IUSZTIN ZOLTAN

Vicecomiți în comitatul Timiș (sec. XIV–XV) ☞ *Viscounts in Timiș County (14th–15th)* 219

LIGIA BOLDEA

Prezențe feminine în sistemul domenal medieval bănățean (1300–1450) ☞ *Female Presences in the Banat Medieval Domaine (1300–1450)* 235

OANA TODA

Căi de comunicație nord-transilvănene și direcțiile de trafic ale Clujului medieval ☞ *North Transilvanian Communication Routes and the Traffic Orientation of Medieval Cluj* 253

ADRIAN BĂLĂȘESCU, FLORIN DRAȘOVEAN, VALENTIN RADU

Studiul materialului faunistic descoperit în urma cercetărilor arheologice preventive din Piața Sfântu Gheorghe de la Timișoara. Date preliminare ☞ *L'étude du matériel faunique découvert pendant les recherches archéologiques préventives de la place Sfântu Gheorghe de Timișoara. Données préliminaires* 277

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

SORIN MITU

Date genealogice și prosopografice referitoare la familia Cornea-Barbu de Ileni (sec. XVII–XX) ☞ *Genealogical and Prosopographical Data Regarding Cornea-Barbu of Ileni Family (17th–20th Centuries)* ... 321

ZORAN MARCOV

Contribuții la identificarea și clasificarea puștilor vest-balkanice cu cremene prezente în muzeele din România ☞ *Contributions to Identifying and Classifying Western Balkans Flintlock Rifles from the Romanian Museums* 331

LAJOS KAKUCS

De la Fântâna Pașei de pe lângă Mănăstirea Dervișilor până la Parcul Rozelor. Contribuții la istoria parcurilor din Timișoara ☞ *From the Pacha's Fountain near the Dervishes' Monastery to the Park of Roses. Contributions to the History of the Parks in Timișoara* 343

COSTIN FENEȘAN

Un erou uitat: Mihai Cavalier de Iacobici ☞ *A Forgotten Hero: Michael Knight of Iacobici* 385

IRINA VASTAG

Cultura instituției militare din Timișoara specializată în stingerea incendiilor și acțiuni de intervenție la calamități naturale și catastrofe – produsul evoluției sale istorice distincte ☞ *Die Kultur der für Brandlöschsätze und Spezialeinsätze im Falle von Naturkatastrophen und Notsituationen zuständigen Militäreinrichtung Temeswar – ein Produkt ihrer eigenen geschichtlichen Entwicklung* 399

ANDREEA-MIHAELA CREANGĂ

Războaiele balcanice ca spectacol mediatic: relatarea jurnalistică ☞ *Balkan Wars as a Media Spectacle: the Journalistic Story* 413

DRAGO NJEGOVAN, MIODRAG MILIN

Mitropolia de Karlowitz și relațiile sârbo-române din cuprinsul Monarhiei habsburgice ☞ *The Metropolitanate of Karlowitz and Serbo-Romanian Relations within The Habsburg Monarchy* 419

LJILJANA BAKIĆ

Felix Milleker's Contributions to the Study of the Antiquities of Banat between the 1880's and 1940's.... 429

ALINA-CĂTĂLINA IBĂNESCU

Studiul de caz: activitatea profesorului Ioan Ursu reflectată în ziarul „La Roumanie” în timpul misiunii universitare din Franța (1918–1919) ☞ *Professor Ioan Ursu's Activity as Written in the 'La Roumanie' Newspaper during his Academic Mission in France (1918–1919). A Case Study* 435

SERGIU SOICA

Episcopul Iuliu Hossu de la Unirea de la Alba Iulia în închisorile regimului comunist din România ☪☪
The destiny of Bishop Iuliu Hossu: From the Great Union in Alba Iulia to the Romanian Communist Penitentiaries 439

OVIDIU EMIL IUDEAN

The Banat Political Elite During the 1926 General Elections..... 451

MARIAN-ALIN DUDOI

The Accommodation of the British Mission in Romania (1944) 459

VASILE RĂMNEANȚU

Din culisele unei întâlniri la nivel înalt de la Timișoara. Vizita lui Iosip Broz Tito din februarie 1969 ☪☪
Aspects from the Backstage of a High Level Meeting at Timișoara. The Visit of Iosip Broz Tito from February 1969 465

JOSÉ DÍAZ-DIEGO

El advenimiento democrático en la Rumanía de 1990 y el principio del fin de su agricultura colectiva ☪☪
The Democratic Advent of 1990's Romania and the Beginning of the End of its Collective Agriculture 477

CONTRIBUȚII LA IDENTIFICAREA ȘI CLASIFICAREA PUȘTILOR VEST-BALCANICE CU CREMENE PREZENTE ÎN MUZEELE DIN ROMÂNIA

Zoran Marcov*

Cuvinte cheie: pușcă cu cremene, tančica, arnautka, roga, karanfilka, rašak, džeferdar, čibuklija, Balcanii de Vest
Keywords: flintlock rifle, tančica, arnautka, roga, karanfilka, rašak, džeferdar, čibuklija, Western Balkans

Contributions to Identifying and Classifying Western Balkans Flintlock Rifles from the Romanian Museums (Abstract)

During the Ottoman domination in the Balkan Peninsula, the powerful oriental influences layered on ancient European cultural legacy in the area paved the way to the arrival of some specific types of portable weapons, unseen in the rest of the Ottoman Empire.

Massive import of barrels and flintlock mechanisms from Western Europe, especially from the Italian space, promoted full development of rifle production in the Western Balkans. Shortly, under the influence of Ottoman armorers, Balkan craftsmen gave up the standard shape of the hunting rifle of Italian origin and gave free rein to their imagination. Remarkable results came from the cultural and artistic confluences of East and West, at least in the field of portable weapons; the specific shapes of some gun-stocks from the *tančice* category – especially the *roga*, *karanfilka* and *rašak* types – firmly certify the originality of the Balkan armorers.

The flintlock rifles crafted within the western Balkan Peninsula, during the 17th and 19th centuries, are well known under the name of *tančice* or *arnautke*. Etymologically speaking, the term *tančica* comes from Serbo-Croatian and refers to the narrow and slender shape of these rifles; translated word by word into Romanian, *tanak* means *slender*. Regarding the second name used by literature, *arnautka*, the term is referred to the Albanian origin of those rifles; Albania is considered to be the birthplace of these rifles inspired by the Italian model, then craftsmanship was spread throughout the Balkans. Depending on the shape of the gun-stock, there are two types of *tančice* rifles: *tančice* including rifles known as *roga*, *karanfilka* and *rašak*; and the *džeferdar* and *čibuklija* rifles, weapons more similar to the Italian hunting rifles than to the Ottoman guns. The main characteristic of the *džeferdar* and *čibuklija* rifles is given by the weapons decor, typical for the Balkans, more than the gun-stock shape (identical to the Italian type).

Generally, in Romania, these flintlock rifles are considered to be of Turkish origin, most rarely identified as Balkan weapons of Albanian, Bosnian or Montenegrin origin. Since the interwar period, many research studies had been dedicated to the flintlock rifles within their territory of origin, the former Yugoslav territory. Nowadays, many categories of flintlock rifles had been researched. Speaking about the process of dating the Western Balkans rifles, the large majority of the exhibits harbored by the Romanian museums are dated between the 18th and the 19th centuries. The turn of the centuries is considered to be time of intense production of weapons in the Balkans. In the Balkan Peninsula, the flintlock rifles have been used until late 19th century.

Achiziționate, dăruite sau aduse ca și
Apărădă de război, puștile vest-balcanice cu
cremene dețin un loc aparte în inventarele colecțiilor
de armament din cadrul muzeelor românești,
în special când vine vorba de instituțiile muzeale
din sudul țării. În țara noastră aceste arme cu
cremene sunt în general considerate ca fiind de
factură turcească, mai rar sunt identificate ca și

arme balcanice de proveniență albaneză, bosniacă,
muntenegreană etc. În spațiul lor de origine, teri-
toriul ex-iugoslav, Albania și Grecia, puștilor cu
cremene au fost dedicate numeroase studii, înce-
pând încă din anii interbelici, acestea fiind clasifi-
cate astăzi în mai multe categorii de arme. Studiul
nostru se referă exclusiv la puștile cu cremene tipice
Balcanilor de Vest, așa-numitele *arnautkeltančice*,
în grupul cărora au fost identificate cinci tipuri de
arme, împărțite la rândul lor în două subcatego-
rii. Împărțite în funcție de forma patului, puștile

* Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, 300 002 Timișoara,
Romania. E-mail: markovzoran@yahoo.com.

vest-balcanice formează două grupuri distincte. În primul grup intră puștile *tančice* propriu-zise (*roga, karanfilka* și *rašak*), în timp ce al doilea grup este format din puștile a căror formă este asemănătoare cu cea a puștilor de vânatoare italiene (*džeferdar* și *čibuklija*). Materialul de față nu cuprinde armele militare otomane, celebrele *shishane*, chiar dacă armurările balcanice realizau și asemenea puști. *Shishana*, ca și varianta sa bulgărească *paragun*, este o armă tipic otomană asupra căreia influența armurierilor balcanici a fost minimă. Spre deosebire de puștile din categoria *shishane*-lor, *tančice*-le vest-balcanice sunt rezultatul confluențelor culturale și artistice dintre Occident și Orient, forma acestor arme ca și decorul utilizat diferențiindu-le de restul armelor produse în Imperiul otoman. Cu aspect exotic, deosebit de frumos decorate, puștile vest-balcanice formează o categorie aparte în cadrul armelor realizate în lumea otomană, în acest context identificarea și separarea lor de restul armelor turcești este cu atât mai indicată. Referitor la datarea puștilor vest-balcanice, marea majoritate a exemplarelor păstrate în muzeele din România se încadrează cronologic între secolele XVIII și XIX, ceea ce coincide cu perioada de maximă producție a acestor arme în Balcani – cumpăna secolelor XVIII–XIX. În Peninsula Balcanică puștile cu cremene au fost utilizate până târziu în secolul al XIX-lea. În Bosnia, producția armelor de artizanat a fost interzisă abia în anul 1878, odată cu ocuparea provinciei de către Austro-Ungaria.

Premisele apariției puștilor cu cremene în Balcanii de Vest în perioada dominației otomane

În perioada dominației otomane asupra Peninsulei Balcanice, puternicele influențe orientale suprapuse peste mai vechea moștenire culturală europeană a zonei au creat premisele apariției unor tipuri specifice de arme de foc portative, nemaiîntâlnite în restul Imperiului otoman.

Producția armelor de foc cu mecanism pe bază de cremene, în atelierele balcanice, a fost puternic influențată de armurăriile din nordul Italiei. Aceste puști au fost realizate în Balcani începând cu mijlocul secolului al XVII-lea de armurieri locali, denumiți *tufekdžije*¹.

Puștile occidentale, mai cu seamă cele italiene de vânatoare, au stat la baza realizării viitoarelor arme balcanice în secolele XVIII și XIX. Țevile și mecanismele de dare a focului ale puștilor de vânatoare nord-italiene erau componente extrem de

prețuite în Balcani, ele fiind importate din Italia și asamblate inițial în Albania, iar mai apoi în întreg spațiul balcanic. Autoritățile otomane au interzis populației civile, mai ales creștinilor din Balcani, dreptul de a deține armament, legislația fiind mult mai aspră în timpul unor răscoale sau conflicte armate, context în care populația zonei respective s-a orientat spre armamentul de contrabandă. În acele teritorii din Balcani unde localnicii se confruntau cu o rată a infrafracționalității foarte ridicată, iar protejarea propriei vieți și a bunurilor devenise o componentă obișnuită a vieții cotidiene, fiecare bărbat era înarmat cu arme de foc portative și cu arme albe. Diferențele sesizabile în ceea ce privește calitatea și decorul armelor reflectă de fapt statutul social al posesorilor. Autoritățile otomane au tolerat uneori aceste schimburi comerciale, alteori au luat măsuri excesive pentru interzicerea lor, totul în funcție de contextul politic al vremii. Având în vedere faptul că interesele comerciale și obținerea profitului au fost întotdeauna deasupra calculelor politice, în scurt timp s-au găsit soluții și rute comerciale care au facilitat importul de armament.

În condițiile în care importul armelor de vânatoare nu era interzis, țevile puștilor de vânatoare venețiene erau importate în cantități foarte mari. Multe state europene, mai ales Veneția, au pus bazele unei producții masive de armament de foc pentru vânatoare, producția fiind destinată teritoriilor aflate sub autoritate otomană, cu precădere Balcanilor de Vest. În atelierele și armurăriile de pe tot cuprinsul Balcanilor aceste arme și componente de import au fost prelucrate, decorate, asamblate cu alte piese de factură locală, ceea ce a dus la creionarea unor noi tipuri de arme de foc, caracteristice Peninsulei Balcanice².

Producția puștilor cu cremene în vestul Peninsulei Balcanice (secolele XVII–XIX)

Importul masiv de țevi și mecanisme de dare a focului din Europa Occidentală, mai ales din spațiul italian, a favorizat din plin dezvoltarea producției de puști în Balcanii de Vest. În scurt timp însă, sub influența armurierilor otomani, meșterii balcanici au renunțat la forma standard a puștii de vânatoare de factură italiană, lăsând frâu liber propriei imaginații. Rezultatele acestor confluențe culturale și artistice dintre Occident și Orient, cel puțin în domeniul armamentului portativ, au fost

¹ Termenul *tufekdžija* provine din turcescul *tüfek* – pușcă – și se referă la armurierul care realiza puști.

² Zoran Markov, A Balkan Džeferdar Rifle from the Collection of the Banat Museum Timișoara, *Proceedings of the Regional Conference "Research, Preservation and Presentation of Banat Heritage: Current State and Long Term Strategy"* – Vrșac, Serbia 17–19 November 2011, Vrșac (2012), 187.

deosebite, formele specifice ale paturilor anumitor puști din categoria *tančice* – vorbim aici în special de tipurile *roga*, *karanfilka* și *rašak* – atestă în mod cert originalitatea armurierilor balcanici.

Armurierii, cunoscuți în spațiul otoman sub denumirea de *tufekčije*, au utilizat inițial componente aduse din import, pentru ca mai târziu să realizeze țevi și mecanisme de dare a focului în atelierele proprii, copiind în general piesele de import. Relațiile comerciale cu Bosnia centrală au facilitat achiziționarea de materii prime – minereu de fier – necesare realizării țevilor și mecanismelor. Mecanismele de dare a focului fabricate în Balcani au fost în general variante ale tipului *miquelet*, în timp ce platinele de tip *francez* erau importate din Europa de Vest³.

Concomitent cu dezvoltarea producției locale de puști au apărut pe cuprinsul spațiului balcanic o serie de armurării în orașele din sudul Serbiei, Kosovo și Metohija, Macedonia, Bosnia și Herțegovina, Dalmația, coasta muntenegeană și nordul Albaniei, aceste centre de producție realizând în secolele XVIII–XIX arme calitative și frumos decorate, unele dintre acestea luând calea exportului⁴.

În legătură cu realizarea propriu-zisă a puștilor, producția debuta cu fabricarea țevilor, proces metalurgic complex care necesita multă pricepere din partea armurierului. Țeava era realizată prin înfășurarea fâșiilor de fier în jurul unui ax central, lipirea metalului realizându-se la forjă. În prima fază peste metalul înroșit se puneă nisip fin, în ideea obținerii unui oțel cât mai calitativ, pentru ca mai apoi țeava să fie prelucrată prin batere cu ciocanul, ceea ce ducea la sudarea metalului și obținerea unui tot unitar. În urma unor forjări succesive, folosindu-se jar de lemn, metalul se îmbogățea cu carbon, produsul finit având, cel puțin la suprafața țevii, proprietățile oțelului. În urma procesului de călire se obținea oțel de duritate diversă, metalul cel mai calitativ fiind utilizat în mod special la realizarea arcurilor mecanismelor de dare a focului. Oțelul de înaltă duritate era de obicei brunat, procesul tehnologic cuprinzând următoarele etape: metalul încins era presărat cu sare sau sticlă măcinată, iar apoi scufundat în apă sau ulei. În funcție de gradul de încălzire, de materialul care era presărat deasupra și de modalitatea de răcire, se obținea o gamă variată de culori

la suprafața țevii: de la auriu și roșu, la albastru și negru⁵.

Cea de-a doua etapă în procesul de producție a țevilor de pușcă era una extrem de importantă și dificilă: găurirea țevii. Din documentele vremii aflăm faptul că țevile erau găurite cu ajutorul unor unelte primitive, puse în mișcare de forța apei. M. Lutovac menționa într-un studiu publicat în anul 1957 faptul că armurierii locali erau capabili să perforoze până la doisprezece țevi pe zi, ceea ce ilustra priceperea și măiestria acestora⁶.

Piesele metalice treceau apoi la cea de-a doua fază a prelucrării, etapa ornamentației. Pentru realizarea decorului existau meșteri specializați, cunoscuți în literatura de specialitate sub denumirea de *kujundžije*. Cea mai cunoscută și utilizată tehnică a fost damaschinarea, adică încrustarea în suprafața piesei metalice a unor fire de aur, argint sau alamă, reprezentând diferite simboluri orientale sau motive vegetale. Firul de aur sau argint era introdus în cavități – șanțuri realizate în suprafața oțelului, sudarea metalelor realizându-se la forjă. O metodă mai rar utilizată este cea prin care metalul prețios, aflat sub formă de pulbere, era introdus în cavitățile de pe suprafața oțelului, apoi întregul ansamblu era încălzit până la topirea pulberii și sudarea metalelor⁷.

Realizarea componentelor din lemn ale unei puști era o îndeletnicire aparte a armurierilor balcanici. Responsabili pentru realizarea și decorul elementelor din lemn erau atât *kujundžije*, cât și *tufekčije*. Cea mai mare atenție era acordată însă garniturilor metalice, făurite în general din tablă de argint sau alamă. Cele mai utilizate tehnici pentru ornamentația garniturilor metalice erau turnarea, gravarea și baterea. Motivele decorative folosite de meșterii balcanici pornesc de la cele simple, sub forma unor linii drepte sau în zig-zag, mergând până la motive geometrice și simboluri orientale de mare complexitate și frumusețe. Elementele din lemn ale puștii erau de cele mai multe ori decorate prin încrustație cu fir de argint sau alamă, dar și prin încrustarea plăcuțelor de sidef și fildeș. Un element des utilizat în decorul armelor balcanice îl reprezintă piatra roșie de coral, cunoscută în spațiul balcanic sub numele de *merdžan* și folosită mai cu seamă la piesele mai valoroase. Uneori în locul coralului era folosită ceară sau pastă de culoare roșie⁸.

³ Janko Jeličić, *Balkanske i orijentalne puške s priborom*, Zagreb (2001), 24–25.

⁴ Jasna Mijajlović, Davor Petrović (editori), *Đurđica Petrović. Balkansko oružje (XII–XIX v.): izabrane studije, Trgovina proizvodima domaćih oružara u jugoslovenskim oblastima pod turcima u XVIII i XIX veku*, Beograd (2013), 371–387.

⁵ Janko Jeličić, *op. cit.*, 26.

⁶ M. Lutovac, Puškarski zanat u Šarplaninskoj Gori, *Glasnik etnografskog instituta SANU*, II–III, Beograd (1957), 806.

⁷ Alija Bejtić, Povijest i umjetnost Foče na Drini, *Naše starine*, IV, Sarajevo (1957), 56.

⁸ Janko Jeličić, *op. cit.*, 26; Anđelija Radović, *Zanatsko oružje Balkana XVII–XIX vek*, Beograd (2002), 12–18.

Cât de importantă era această meserie de armurier în Balcanii secolelor XVIII–XIX se poate vedea din informațiile referitoare la breslele armurierilor, organizații cunoscute în Imperiul otoman sub numele de *esnaf*. Aceste bresle ale armurierilor funcționau ca și organizații de sine stătătoare sau în comuniune cu alte bresle ale metalurgiștilor, cu toții angrenați în breasla fierarilor⁹.

Armurării celebre în epocă au activat în orașele din Boka Kotorska. În Kotor, Perast, Risan și Herceg Novi au fost realizate arme cu cremene, atât pentru acoperirea nevoile interne, cât și pentru exportul în Muntenegru și Herțegovina. Produsele realizate în armurăriile din Boka Kotorska se evidențiau prin precizia execuției, gradul înalt de tehnicitate și mai ales prin decorul extravagant utilizat. Aceste caracteristici, devenite tradiționale pentru armurierii litoralului muntenegrean, sunt rezultatul îndelungatelor influențe Occidentale și Orientale asupra zonei, dar și rezultatul măiestriei bijutierilor din Boka¹⁰.

Meșteșugul făuririi armelor cu cremene a cunoscut o dezvoltare deosebită în Metohija și în vestul Macedoniei. În Metohija, în localitățile Prizren, Đakovica și Peć, mai ales din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea armurăriile și implicit producția de puști cu cremene au cunoscut o puternică dezvoltare. În contextul migrației sârbilor din aceste teritorii, în perioada războaielor austro-turcești de la cumpăna secolelor XVII–XVIII, în Metohija s-au așezat albanezi, care, sub influența centrelor de la Prizren și Skhodra, au revoluționat meșteșugul armelor cu cremene în orașe precum Đakovica și Peć. Armele provenite din centrele situate în Metohija erau cunoscute după decorul bogat: armurierii din Prizren foloseau în general tehnica filigranării, iar cei din Đakovica și Peć erau renumiți pentru decorul realizat prin granulație¹¹.

Armurării cunoscute funcționau și în satele de pe Muntele Šar (la Vranište, Rapča, Kruševo). În satele respective, producția de armament a cunoscut o puternică dezvoltare până la mijlocul secolului al XIX-lea, perioadă în care mai fiecare sat avea între cinci și zece armurării proprii. Armele produse în atelierele de pe Šar Planina erau vândute la Prizren, Tetovo, dar și în satele limitrofe¹².

⁹ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, *Djelo*, XVII, Sarajevo (1961), 81.

¹⁰ Đurđica Petrović, *Bokokotorsko oružarstvo u prošlim vekovima*, *Boka*, 18, Herceg Novi (1986), 44–46.

¹¹ Idem, *Puškarski zanat u Metohiji*, *Vesnik Vojnog muzeja*, 2, Beograd (1955), 84.

¹² M. Lutovac, *op. cit.*, 806.

În Macedonia cel mai important centru de producție a fost la Tetovo. Orașul Skopje a stat mai mereu în umbra centrului de la Tetovo, asta și în condițiile în care actuala capitală a Macedoniei și-a revenit cu greu în urma distrugerilor provocate de războaiele austro-turcești. La începutul secolului al XIX-lea, Skopje redevine un important centru comercial, cunoscut pentru producția de puști și pistoale. Chiar și în perioada târzie, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, numărul armurăriilor din Skopje a fost în continuă creștere, fapt pus pe seama „renașterii” centrului de la Tetovo¹³.

Referitor la spațiul bosniac, armurării importante în epocă au funcționat în centrele de la Fojnica, Kreševo și Foča. Fojnica era cunoscută în special pentru producția de țevi, în timp ce Foča ieșea în evidență prin arme calitative și deosebit de frumoase. Existau și armurieri atestați în sate mai puțin importante, cum este și cazul lui Kulen Vakufu din Pećigrad. Unul dintre cele mai importante centre meșteșugărești și comerciale din spațiul Herțegovinei a fost cel de la Foča. Printre cele 32 de meserii atestate în oraș, armurierii ocupau un loc de frunte¹⁴.

La finele secolului al XVII-lea, puștile *tančice/arnautke* au fost utilizate mai ales în Albania și Muntenegru, pentru ca în secolul al XVIII-lea acestea să fie răspândite în întreg spațiul balcanic. Spre exemplu în Prizren, la mijlocul secolului al XIX-lea, au activat peste o sută de armurării în care erau realizate astfel de puști lungi¹⁵.

În momentul ocupării Bosniei de către Austro-Ungaria, în anul 1878, armurăriile locale bosniace încă mai foloseau la scară largă mecanisme de dare a focului pe bază de cremene¹⁶.

Puștile vest-balcanice cu cremene în literatura de specialitate. Probleme de terminologie și clasificare

În ceea ce privește literatura de specialitate referitoare la puștile vest-balcanice din secolele XVIII–XIX, trebuie menționat faptul că cele mai numeroase studii în acest sens provin din spațiul ex-iugoslav, lucru oarecum normal în contextul în care aceste arme au fost produse și utilizate în Balcanii de Vest, pe teritoriul actualelor state Bosnia și Herțegovina, Serbia, Croația, Muntenegru, Macedonia și Kosovo, la acestea adăugându-se

¹³ Đurđica Petrović, *Oružarski zanati u Skoplju u 19. veku*, *Zbornik Muzej na grad Skopje*, I–II, Skoplje (1965/1966), 64.

¹⁴ Anđelija Radović, *op. cit.*, 8–9.

¹⁵ Đurđica Petrović, *Puškarski zanat*, ..., 86.

¹⁶ Mario Kovač, *Vatreno oružje u Europi od XIV. do polovice XIX. st.*, Sisak (2009), 20.

Albania și Grecia. Cel care a încercat o primă identificare și clasificare a puștilor vest-balcanice a fost cercetătorul bosniac Vejsil Čurčić¹⁷, acesta identificând în categoria puștilor *tančice/arnautke* cinci tipuri de arme de factură balcanică: *roga*, *karanfilka*, *rašak*, *čibuklija* și *džeferdar*. În legătură cu denumirea tipurilor de puști, Čurčić s-a folosit foarte mult de tradiția populară, de versurile și poemele tradiționale, definițiile astfel obținute nefiind întru totul conforme realității din teren. Probleme majore s-au ivit la diferențierea clară a tipurilor *roga* vs. *karanfilka*, fapt rămas nerezolvat până în zilele noastre. Studii importante vis-à-vis de producția de puști balcanice pe teritoriul fostei Iugoslavii a publicat cercetătoarea sârbă Đurđica Petrović¹⁸, care s-a ocupat în mod deosebit de armurările din Metohija, Užice, Boka Kotorska, Dubrovnik, Tetovo și Skopje. O lucrare foarte importantă este și cea a lui Janko Jeličić¹⁹, în condițiile în care catalogul acestuia, dedicat colecției de arme orientale și balcanice din cadrul Muzeului de Istorie din Zagreb, se numără printre primele lucrări de acest profil apărute în literatura de specialitate din Balcani. Un catalog similar, dedicat colecției de arme balcanice din cadrul Muzeului Militar din Belgrad, a fost publicat de cercetătoarea sârbă Anđelija Radović²⁰. Dintre studiile mai recente trebuie menționată lucrarea autorului croat Mario Kovač²¹, care împarte cele cinci tipuri de puști balcanice enumerate de Čurčić în două categorii distincte: *tančice*-le propriu-zise, denumite astfel datorită formei înguste (*roga*, *karanfilka* și *rašak*) și grupul format din tipurile *čibuklija* și *džeferdar*, arme realizate după modelul celor italiene de vânatoare. În anul 2011 a apărut la Belgrad catalogul colecției de arme din cadrul Muzeului de Istorie a Serbiei, lucrare realizată de Boško Ljubojević²². Catalogul cuprinde și puștile de factură vest-balcanică din colecția muzeului amintit. Dintre publicațiile apărute în

țara noastră trebuie menționat catalogul colecției de arme de foc a muzeului din Giurgiu. Autorii, Ionuț-Cristian Gheorghe și Ioan I. Scafeș²³, au identificat și datat cu exactitate piesele de factură balcanică prezente în colecția instituției giurgiuvene. Printre autorii străini preocupați, printre altele, și de problematica armelor balcanice o amintim pe certătoarea rusă E. G. Astvatsaturyan, care, în impresionanta lucrare dedicată armelor turcești²⁴, scrie și un capitol referitor la armele balcanice. La final îl menționăm pe britanicul Robert Elgood²⁵, specialist în arme de factură orientală, care a publicat recent un volum dedicat armelor balcanice, prezentând detaliat și tipurile de puști cu cremene într-un capitol separat. Lucrarea acestuia se bazează în genere pe principiile expuse de Đurđica Petrović, însă în realizarea studiului Elgood a efectuat o cercetare temeinică, de teren, desfășurată în Grecia, Serbia, Muntenegru etc. Actualmente, lucrarea lui Elgood poate fi considerată drept cea mai cuprinzătoare monografie referitoare la armele balcanice realizate în perioada stăpânirii turcești.

În perioada dominației otomane asupra Balcanilor, în vestul peninsulei, au apărut o serie de puști cu cremene specifice spațiului amintit, aceste arme fiind cunoscute în literatură sub denumirea de *tančice* sau *arnautke*. Etimologic vorbind, termenul *tančica* provine din limba sârbo-croată și se referă la forma îngustă și zveltă a puștilor în cauză, adjectivul *tanak* tradus mot-à-mot înseamnă în limba română *subțire*. În ceea ce privește cea de-a doua denumire utilizată în literatura de specialitate, *arnautke*, termenul se referă la originea albaneză a puștilor respective, Albania fiind teritoriul unde a debutat producția acestor arme după modelul celor italiene, pentru ca mai apoi meșteșugul să se răspândească în întreg spațiul balcanic²⁶.

În linii foarte generale, putem spune că toate puștile utilizate în vestul Peninsulei Balcanice și care nu intră în categoria *shishane-lor*²⁷ formează

¹⁷ Vejsil Čurčić, *Starinsko oružje u Bosni i Hercegovini, Glasnik Hrvatskog državnog arhiva u Sarajevu*, Sarajevo (1944), 21–226.

¹⁸ Đurđica Petrović, *Oružarski zanati u Skoplju...*, 55–88; Đurđica Petrović, *Prilog upoznavanju načina rada sa muzejskim zbirka oružja i vrsta oružja izrađenog na Kosovu, u Makedoniji, Bosni i Hercegovini u XVIII i XIX veku, Obrada i zaštita istorijskih zbirki u muzejima*, Beograd (1973), 1–24; Đurđica Petrović, *Veze Makedonije i Albanije na primeru proizvodnje ručnog vatrenog oružja u Debru u 18. i 19. veku, Zbornik Muzeja primenjene umetnosti*, 19–20, Beograd (1975/1976), 41–56; Đurđica Petrović, *Bokokotorsko oružarstvo...*, 43–49.

¹⁹ Janko Jeličić, *op. cit.*, 23–31.

²⁰ Anđelija Radović, *op. cit.*, 32–39.

²¹ Mario Kovač, *op. cit.*, 20.

²² Boško Ljubojević, *Oružje i vojna oprema: katalog zbirke Istorijskog muzeja Srbije*, Beograd (2011), 12–17.

²³ Ionuț-Cristian Gheorghe, Ioan I. Scafeș, *Arme de foc din colecția Muzeului județean „Teohari Antonescu” - Firearms from the Collection of the „Teohari Antonescu” Giurgiu County Museum*, Giurgiu (2010), 46–49, 52–53.

²⁴ Э.Г. Аствацатурян, *Турецкое оружие в собрании Государственного Исторического музея*, Санкт-Петербург (2002), 249–268.

²⁵ Robert Elgood, *The Arms of Greece and Her Balkan Neighbours in the Ottoman Period*, London (2009), 162–181.

²⁶ Janko Jeličić, *op. cit.*, 23–24.

²⁷ *Shishana* este prima pușcă cu mecanism de dare a focului pe bază de cremene folosită de turcii otomani, fiind arma care s-a menținut pentru o lungă perioadă de timp în înzestrarea ienicerilor. Termenul provine din cuvântul persan *šes* – șase – și se referă la forma specifică a patului acestor arme (secțiunea acestui tip de pat este de formă hexagonală).

grupul *tančice*, deși nu există nici un fel de criteriu care să demonstreze faptul că *džeferdar*-ul și *karanfilka*, din punct de vedere al formei, se pot încadra în aceeași categorie de arme. Această definiție a puștii *tančica* îi aparține autorului croat Mario Kovač²⁸ și trebuie tratată cu unele rezerve în contextul în care în categoria puștilor de factură balcanică intră și *paragun*-ul²⁹, armă produsă în sudul Bulgariei dar utilizată, mai rar este adevărat, și în vestul Peninsulei Balcanice.

Pentru puștile *tančice* este definitorie țeava lungă și subțire, mecanismul de dare a focului de tip *miquelet*³⁰, patul subțire și curbat, iar în funcție de tipul puștii, diferă și bogăția decorului. Puștile *tančice* se caracterizează prin precizia și distanța tragerii, ele fiind foarte apreciate în luptele de gherilă desfășurate pe tot cuprinsul Balcanilor în perioada stăpânirii turcești.

Termenul generic de *tančica* desemnează în literatura de specialitate sârbă, croată și bosniacă o anumită categorie de arme de factură balcanică, formată la rândul ei din două grupuri de puști care se diferențiază din punct de vedere al formei. În funcție de forma patului, puștile *tančice* se împart în două categorii de arme: *tančice* propriu-zise, cuprinzând puștile cunoscute sub denumirile de *roga*, *karanfilka* și *rašak* (Pl. I. 1; 2), și cea de-a doua categorie formată din puștile *džeferdar* și *čibuklija* (Pl. I. 3), arme care se aseamănă mai mult cu puștile de vânătoare italiene decât cu armele otomane. În cazul puștilor *džeferdar* și *čibuklija* elementul definitoriu nu ține de forma patului (care este identic cu cel italian) ci de decorul armelor, specific spațiului balcanic.

În legătură cu puștile *tančice* trebuie să menționăm și faptul că această categorie de arme este caracteristică doar zonei vestice a Peninsulei Balcanice, teritoriu aflat sub stăpânire otomană la acea dată. Dacă se exclud puștile *shishane* care erau arme militare cu o răspândire mult mai mare decât era cazul puștilor balcanice, putem afirma că puștile din categoria *tančice* erau produse locale balcanice tipice, caracteristice zonelor montane

unde autoritățile centrale otomane aveau mijloace de control mai reduse. În acest sens se poate concluziona faptul că puștile *tančice* erau piese create cu multă originalitate, design popular amestecat cu mai vechiul strat de cultură feudală. De aceea, atunci când ne referim la tipologia acestei arme, trebuie să o privim din perspectiva unei categorii de arme de profil etnografic, specifică din punct de vedere cultural Balcanilor de Vest. În afara acestui spațiu, puștile *tančice* nu erau comercializate în lumea occidentală, ele nefiind interesante nici măcar pentru estul Peninsulei Balcanice³¹.

Totuși, când vorbim de puștile *tančice* ar trebui să ținem cont și de faptul că pe parcursul secolului al XVIII-lea, dar și la începutul secolului al XIX-lea, spațiul balcanic a importat un număr mare de puști *tančicelarnautke* realizate special pentru exportul în acest areal. Alături de puști, din spațiul italian a fost importat un număr mare de țevi și mecanisme, piese care au fost ulterior asamblate de armurierii balcanici. Cu siguranță putem spune că puștile *tančice* importate din nordul Italiei nu aveau un design italian specific, nefiind realizate pentru piața occidentală, scopul realizării acestora fiind legat exclusiv de exportul spre Peninsula Balcanică. Aceste arme erau, la modul general vorbind, mult mai calitative decât cele realizate/asamblate în Kosovo, Albania sau Bosnia, în contextul în care atelierele și armurăriile italiene de secol XVIII erau mult mai dezvoltate, având și o producție superioară față de simplele ateliere de fierărie balcanice³².

Cele cinci tipuri de puști cu cremene de factură vest-balcanică: roga, karanfilka, rašak, džeferdar și čibuklija

În cele ce urmează vom prezenta în parte fiecare din cele cinci tipuri de puști vest-balcanice, redate după clasificarea propusă de Mario Kovač: grupul format din puștile *roga*, *karanfilka* și *rašak* și grupul puștilor *džeferdar* și *čibuklija*.

1. Tipul roga. Armele acestui tip se diferențiază de restul *tančice*-lor prin forma specifică a patului, care, datorită dimensiunilor și a formei propriu-zise, se aseamănă mai degrabă cu mânerul unui pistol, decât cu patul de pușcă. Terminația patului acestui tip de armă, prevăzută cu un element lățit și bifurcat sub forma literei T, oferă posibilitatea fixării armei în umăr, însă trebuie recunoscut faptul că acest tip de pat, cu excepția designului spectaculos, este unul destul de nepotrivit și total

²⁸ Mario Kovač, *op. cit.*, 20.

²⁹ *Paragun*-ul, realizat în nordul Bulgariei, este considerat în general ca fiind un subtip al puștii otomane *shishana*, însă forma mecanismului de dare a focului, decorul bogat al patului și ulucului sunt elemente ce demonstrează faptul că pușca *paragun* formează o categorie distinctă în cadrul armelor de foc balcanice.

³⁰ În Balcani, la armele de foc cu cremene s-a folosit în cele mai multe cazuri mecanismul cu arc de armare exterior, așa-numitul mecanism spaniol, *miquelet* sau turcesc, denumit astfel în contextul în care era utilizat la marea majoritate a armelor orientale.

³¹ Zoran Markov, *op. cit.*, 188.

³² Mario Kovač, *op. cit.*, 20

ineficient³³. Țevile acestui tip de armă sunt foarte lungi, spre culată fiind octogonale, iar spre gură rotunde. De regulă țevile puștilor *roga* sunt lise în interior. De fapt avem de a face în acest caz cu țevile puștilor de vânatoare italiene, pentru calibrele 13–18 mm, piese importate mai ales din Veneția. Pe culata acestor țevi întâlnim nume ale unor armurieri italieni celebri în epocă: Bartolomeo Beretta, Lazaro Lazarino, Lazari Cominaz, Giovanni Moretta, Mafeo Francini, Antonio Velizar, S. Mutti etc. Mecanismele de dare a focului utilizate la realizarea puștilor *roga* sunt de tipul spaniol sau *miquellet*, având de regulă dimensiuni reduse³⁴. Pârghia centrală a acestui tip de mecanism are o formă romboidală, iar cocoșul port-cremene este prevăzut cu un element suplimentar format dintr-o sferă metalică perforată și un dispozitiv mobil cu două brațe, sub forma unor aripi larg desfăcute. Sfera perforată era folosită pentru strângerea cremenei în „menghina” cocoșului, în orificiul respectiv fiind introdus un ax metalic cu ajutorul căruia se strângea șurubul de fixare. Dispozitivul mobil cu cele două brațe, amplasat deasupra sferei perforate, era folosit pentru armarea cocoșului – cu două degete, fixate fiecare pe câte unul din cele două brațe, se trăgea întregul cocoș port-cremene până la armarea mecanismului³⁵. Multe dintre puștile de tipul *roga* nu au fost prevăzute cu uluc de lemn, acest element constitutiv al armei fiind realizat în întregime din tablă de alamă sau fier, gravată și decorată pe întreaga lungime. Țeava foarte lungă a acestei puști era fixată de uluc cu ajutorul unor brățări metalice decorate în aceeași manieră orientală. Numărul brățărilor depinde de lungimea țevii; la țevile foarte lungi existau chiar și opt brățări de fixare. Referitor la vergea aceasta era realizată din fier, având capul evazat și prezenta uneori decor gravat. În funcție de materialul utilizat, puștile *roga* pot fi grupate în două subcategorii: cele cu ferecături realizate din alamă și cele cu ranforsări din fier³⁶.

2. **Tipul *karanfilka*.** Vejsil Čurčić spunea despre *karanfilka* (Pl. II. 2) că este o pușcă subțire, cu o lungime de 2,5 m, în întregime placată cu argint. Autorul bosniac dădea spre exemplificare o astfel de pușcă deținută de Muzeul Național din Belgrad și considera că denumirea de *karanfilka* provine de fapt de la numele unui celebru armurier, *Karanfil*³⁷. Cercetătoarea sârbă Đurđica Petrović consideră însă că denumirea puștii ar proveni de fapt de la numele

importatorului italian, CARLO E FIGLIO, din Elbasan, Albania Centrală. Această companie a fost pentru o vreme cel mai de seamă importator de puști de acest tip, aduse din nordul Italiei și comercializate în Albania. La Elbasan acest tip de armă este cunoscut sub numele de *karanfil*, în Grecia *kariofiliji*, iar în spațiul ex-iugoslav, *karanfilka*³⁸. În unele regiuni această pușcă poartă denumirea de *dalijanka*, în condițiile în care primele arme de acest tip proveneau din spațiul italian³⁹. O altă teorie legată de originea numelui *karanfilka* este cea expusă de dr. Milisav Lutovac⁴⁰, care se bazează pe istoria orală și amintește în acest sens discuția purtată cu Bajram Uzeir, un centagenar din Leštani, în arealul Munților Šar. Acesta își amintește faptul că în satele de pe Šar Planina erau fabricate țevi de pușcă. Țevile erau găurite cu burghie acționate de forța apei, perforarea desfășurându-se extrem de eficient, într-un interval de o oră și jumătate fiind terminată o țeavă. În aceste locuri erau fabricate două tipuri de țevi pentru puștile de vânatoare, numite *damlija*. Ambele aveau calibre mici, însă se diferențiau în funcție de lungime. Țevile cu o lungime de până la 130 cm erau cunoscute sub numele de *daljen*, în timp ce țevile mai scurte purtau denumirea de *karanfil*.

Dacă originea termenului *karanfilka* este legată de orașul albanez Elbasan sau are legătură cu făuritorii de țevi de pe Šar Planina, probabil nu vom ști niciodată cu exactitate.

Așa cum limpede se poate observa din rândurile de mai sus, problema identificării puștii de tipul *karanfilka* este una încă extrem de dificilă și nesigură. Vorbind strict de forma acestui tip de armă, *karanfilka* este în mare măsură asemănătoare cu *roga*, terminația patului, cu acel element lățit și bifurcat sub forma literei T, fiind identică cu cea prezentă la puștile de tipul *roga*. Singura deosebire notabilă dintre cele două tipuri de puști, diferențiere asupra căreia au ajuns la un acord mai toți cercetătorii din fostul spațiu iugoslav⁴¹, este cea legată de suprafața acoperită de ferecăturile metalice: spre deosebire de *roga*, care prezintă ferecături metalice parțiale pe lemnăria armelor, *karanfilka* este în întregime acoperită cu tablă de argint, alamă sau fier. Chiar dacă deosebirile dintre cele două tipuri de arme sunt relativ puține, *karanfilka* putând fi considerată doar o variantă a puștii *roga*, literatura de specialitate tratează cele două variante ca și tipuri diferite de arme.

³³ Janko Jeličić, *op. cit.*, 28.

³⁴ Anđelija Radović, *op. cit.*, 37–38.

³⁵ Boško Ljubojević, *op. cit.*, 14–16.

³⁶ Anđelija Radović, *op. cit.*, 38.

³⁷ Vejsil Čurčić, *op. cit.*, 186.

³⁸ Đurđica Petrović, *Puškarski zanat u Metohiji...*, 85.

³⁹ Tomislav Aralica, *Bokeljske šarajlije*, I, II, III, IV, V, VI, *Velebit*, Zagreb (1998), 29.

⁴⁰ M. Lutovac, *op. cit.*, 806.

⁴¹ Janko Jeličić, *op. cit.*, 29; Anđelija Radović, *op. cit.*, 38.

3. **Tipul rašak.** Pușca *tančica* de tipul *rašak* (Pl. II. 1) prezintă o formă specifică a patului, terminația acestuia fiind bifurcată, sub forma literei Y. Patul acestui tip de pușcă este ceva mai lat decât cel prezent la *roga* și *karanfilka*, însă este încovoiat în sus, terminându-se cu acea bifurcație menționată anterior⁴². Denumirea acestui tip de pușcă provine din limba sârbo-croată, termenul *rašljast* traducându-se în limba română prin *bifurcat*. Spre deosebire de restul puștilor vest-balcanice *rašak* are o lungime ceva mai scurtă, chiar dacă țeava acestui tip de pușcă are aceeași formă și caracteristici specifice ca în cazul celorlalte tipuri de arme vest-balcanice. Mecanismul de dare a focului sau platina este în general de tipul spaniol *miquelet*, dar există destul de multe exemplare cu platină occidentală, de tipul francez. Ulucul puștii *rašak* este realizat din lemn de nuc sau castan, nu prezintă ornamente, doar partea frontală a acestuia fiind de obicei placată cu tablă de alamă sau fier. Țeava este fixată de uluc cu ajutorul unor brățări metalice, realizate de regulă din alamă. Lemnul din jurul mecanismului de dare a focului dar și partea superioară a patului sunt placate cu tablă din alamă sau fier, decorată prin gravare și baterie⁴³.

O variantă a tipului *rašak* a fost realizată în atelierele din Metohija, Macedonia și nordul Greciei. În cazul acestor arme, terminația patului era placată cu fildeș, în timp ce gâtul patului și ulucul erau încrustate cu plăcuțe de sidef. Unele puști din această categorie nu prezintă acea bifurcație sub forma literei Y la terminația patului, forma acesteia fiind dreaptă și netedă⁴⁴.

Arme similare cu cele de tipul *rašak* au fost realizate în nordul Greciei, de unde și teza conform căreia acest tip de pușcă ar avea origini elene⁴⁵. Spre deosebire de tipul *rašak* realizat în spațiul ex-iugoslav și albanez, armele grecești prezintă un decor mult mai bogat, fiind placate în întregime cu tablă de argint și alamă și decorate cu încrustații din sidef și fildeș. În literatura de specialitate acest tip de pușcă grecească este cunoscut sub denumirea de *kariophilz*⁴⁶.

4. **Tipul džeferdar.** Cea mai frumoasă dintre puștile balcanice din categoria *tančice*-lor, specifică spațiului muntenegrean, este arma cunoscută sub denumirea de *džeferdar* (Pl. II. 3). Denumirea provine din termenul turcesc *cevherdar*, cuvânt

de proveniență persană și care tradus mot-à-mot înseamnă „decorat cu pietre prețioase”. În legătură cu numele acestei puști, Robert Elgood identifică originea termenului de *džeferdar* în cuvântul arabo-persan *jauhar* sau *johar*, însemnând „luciu” sau „bijuterie”. Această denumire probabil a fost întrebuițată la început pentru identificarea tuturor puștilor bogat decorate, ca mai târziu, la începutul secolului al XIX-lea, termenul să fie utilizat doar pentru un anumit tip de pușcă vest-balcanică, armă ale cărei elemente din lemn erau în totalitate acoperite cu plăcuțe din sidef. Tot în legătură cu originea termenului, Anđeliya Radović de la Muzeul Militar din Belgrad consideră că termenul *džeferdar* apare la sfârșitul secolului al XVII-lea, acest fapt indicând și perioada timpurie în care apare acest tip de armă în Balcani, terminologia fiind legată de centrul de la Foča⁴⁷.

Forma *džeferdar*-ului, mai ales când vorbim de patul acestui tip de armă, este foarte apropiată de cea a puștilor de vânatoare nord-italiene. Țeava are aceeași formă și decor similar cu restul puștilor de tipul *tančice*, singura diferență notabilă fiind faptul că țeava *džeferdar*-ului este ceva mai scurtă. Țevile damaschinate sunt de calitate superioară, fiind rezistente la rugină, dar în același timp sunt și foarte frumoase. Frumos decorate cu puternice influențe orientale, țevile identificate pe *džeferdar*-ele timpurii întăresc opinia conform căreia acestea erau produse în centrele musulmane din Herțegovina, mai cu seamă la Foča, pentru o clientelă musulmană bine definită, neavând la acea dată vreo legătură cu Kotor-ul venețian. Dacă ne referim la centrul de la Foča, trebuie menționat faptul că țevile produse aici erau renumite în epocă datorită decorului deosebit, realizat prin damaschinare cu argint și aur. Mecanismele de dare a focului utilizate la fabricarea puștilor de tipul *džeferdar* erau de tipul *miquelet*, însă există unele exemplare care au platină de tip francez⁴⁸.

Elementele din lemn ale puștii erau în totalitate acoperite cu plăcuțe din sidef alb, de forma unor romburi, triunghiuri, cercuri sau semi-cercuri, flori stilizate etc. Un element caracteristic al acestor plăcuțe din sidef este legat de forma marginilor plăcuțelor, ele fiind zimțate prin realizarea unor mărunte crestături. Sideful care asigură decorul bogat al puștii era importat din Italia, fiind

⁴² Boško Ljubojević, *op. cit.*, 17.

⁴³ Janko Jeličić, *op. cit.*, 31.

⁴⁴ Э.Г. Аствацатурян, *op. cit.*, 261.

⁴⁵ Boško Ljubojević, *op. cit.*, 17.

⁴⁶ Robert Elgood, *op. cit.*, 178–179.

⁴⁷ Zoran Markov, *op. cit.*, 188.

⁴⁸ Mecanismul cu arc de armare interior (aflat în interiorul mecanismului), așa-numitul mecanism francez, a fost perfecționat de armurierii francezi în jurul anului 1630. Acest tip de mecanism cu cremene apare în Balcani în special la pistoalele de tipul *kubure*.

prelucrat la Risan⁴⁹. Plăcuțele din sidef erau fixate de elementele din lemn ale armei cu ajutorul unor mici cuie de alamă. Elgood consideră că pătrunderea sidefului în Balcani trebuie legată de comerțul otoman din Mediterană. În aceste condiții, sideful ar fi pătruns în aceste teritorii prin intermediul capitalei imperiale Istanbul, unde încrustațiile cu sidef pe piesele de armament erau cunoscute încă înainte de anul 1580. În acest sens Elgood menționează doi ucenici de-ai lui Sinan din Istanbul, pe Dalgich și Mehmet Aga, care erau foarte renumiți în epocă pentru încrustațiile de sidef aplicate armelor de foc. Terminația patului este de cele mai multe ori îmbrăcată cu o tablă lată de argint sau alamă, foarte frumos decorată (batere, gravare, traforare etc.). Acest tip de decor este caracteristic pentru spațiul aflat între Dubrovnik și Boka Kotorska⁵⁰.

Teritoriul aflat între Dubrovnik și Boka Kotorska, datorită libertăților comerciale, a atras în decursul timpului numeroși meșteșugari, printre aceștia fiind și iscușiți armurieri de pe întregul cuprins al Peninsulei Balcanice. Armurierii au venit în acest spațiu încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea din centre renumite, cum ar fi Mostar, Trebinje, Podgorica, Foča etc. Conform recensămintelor meșteșugarilor din Herceg Novi, în secolul al XVIII-lea în acest loc activau 22⁵¹ armurieri, iar la Kotor existau 16⁵², pentru ca în secolul XIX în Herceg Novi să fie atestați 29 armurieri. Tot în secolul al XVIII-lea este atestat la Risan un armurier originar din Foča. Herceg Novi este cunoscut și datorită producției autohtone de țevi, după modelul celor italiene de import. Având în vedere faptul că acest tip de pușcă era deja produs în Balcani încă din secolul XVII, armurierii din interiorul Peninsulei Balcanice au adus la Boka Kotorska tipul de armă dar și modul de decorare al acesteia, toate aceste elemente devenind în timp definitorii pentru puștile *džeferdar* produse la Boka Kotorska. Conform documentelor de arhivă din Kotor, primele *džeferdar-e* atestate documentar apar în anii 1685 și 1689. Cele mai vechi *džeferdar-e* din Boka Kotorska, păstrate în muzee și

colecții particulare, sunt datate la începutul secolului al XVIII-lea⁵³.

5. **Tipul čibuklija.** *Čibuklija* (Pl. II. 4) este o pușcă vest-balcanică cu cremene asemănătoare cu *džeferdar*-ul muntenegrean, despre care literatura de specialitate consideră că, în ceea ce privește forma armei, este cea mai apropiată de puștile de vânatoare nord-italiene⁵⁴. Denumirea armei, potrivit lui Vejsil Čurčić⁵⁵, provine din turcescul *čibuci*, termen care se referă la liniile late și longitudinale prezente pe țevidurile armelor în cauză. Totuși este important de menționat faptul că identificarea propusă de Čurčić trebuie tratată cu unele rezerve, în condițiile în care foarte puține din puștile acestui tip prezintă acele linii longitudinale pe suprafața țevidurilor. Patul acestui tip de armă este ușor îndoit în jos, având terminația dreaptă, fiind asemănător cu cel al *džeferdar*-ul⁵⁶. Ulucul și patul puștii *čibuklija*, la exemplarele bogat decorate, sunt completamente placate cu tablă de alamă, decorată prin gravare și batere. În aceeași manieră sunt decorate și brățările metalice de fixare a țevii de uluc. Nu puține sunt cazurile în care tabla de alamă este traforată cu diverse motive geometrice și vegetale. Exemplarele mai „sărace“ nu sunt placate în întregime cu tablă decorativă, ci prezintă doar încrustații cu elemente decorative din tablă de alamă sau fier, ornamentate prin gravare sau batere⁵⁷.

Boško Ljubojević consideră că pușca *čibuklija* a apărut pe teritoriul Herțegovinei. Datorită lungimii și subțiririi țevii, mecanismului de dare a focului și formei încovoiate a patului, Ljubojević este de părere că *čibuklija* ar fi mai degrabă un tip intermediar între *tančikalarnautka* propriu-zisă și *džeferdar*, ea nefiind doar o variantă a *džeferdar*-ului, așa cum s-a încetățenit în literatura de specialitate⁵⁸.

⁴⁹ Este o teorie propusă de istoricul Vejsil Čurčić, acesta considerând că sideful utilizat la decorarea puștilor *džeferdar* era importat din Italia, fiind mai apoi prelucrat în centrele din vestul Peninsulei Balcanice.

⁵⁰ Zoran Markov, *op. cit.*, 188.

⁵¹ Din cei 22 de armurieri menționați la Herceg Novi în secolul al XVIII-lea, 5 erau originari din Podgorica, unul din Foča, iar 13 erau din Herțegovina.

⁵² Documentele de arhivă indică originea armurierilor din Kotor (secolul al XVIII-lea): 6 erau din Podgorica, 4 din Muntenegru, iar unul din Foča – din totalul de 16 armurieri menționați.

⁵³ Zoran Markov, *op. cit.*, 189.

⁵⁴ Janko Jeličić, *op. cit.*, 27.

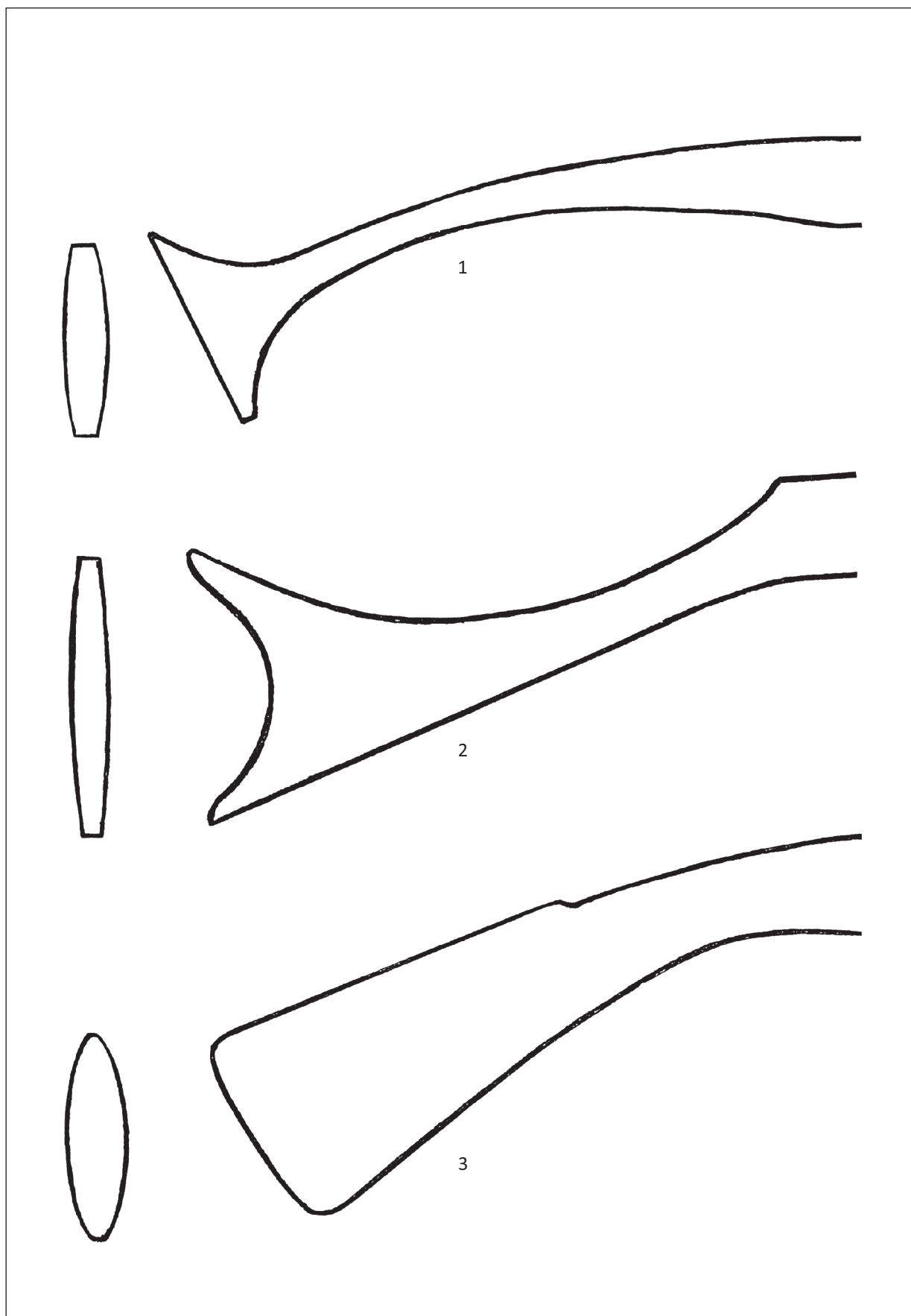
⁵⁵ Vejsil Čurčić, *op. cit.*, 186.

⁵⁶ Boško Ljubojević, *op. cit.*, 17.

⁵⁷ Anđelija Radović, *op. cit.*, 37; Janko Jeličić, *op. cit.*, 27.

⁵⁸ Boško Ljubojević, *op. cit.*, 17.

În încheiere, dorim să adresăm mulțumiri domnului Milan Šepešan, fotograf la Muzeul Banatului din Timișoara, pentru fotografierea digitală a *džeferdar*-ului din colecția de arme a muzeului; Mihaelei Ioncelescu pentru traducerea în limba engleză a rezumatului acestui articol.

Pl. I. Forma și secțiunea patului la puștile cu cremene vest-balkanice: 1. *Roga/Karanfilka*; 2. *Rašak*; 3. *Džeferdar/Čibuklija*. / Shape and section image of gun-stock of the Western Balkans flintlock rifles: 1. *Roga/Karanfilka*; 2. *Rašak*; 3. *Džeferdar/Čibuklija*.

PI. II. 1. Pușcă cu cremene de tipul *rašak* (apud Robert Elgood, *The Arms of Greece and Her Balkan Neighbors in the Ottoman Period*); 2. Pușcă cu cremene de tipul *karanfilka* (apud Robert Elgood, *The Arms of Greece and Her Balkan Neighbors in the Ottoman Period*); 3. Pușcă cu cremene de tipul *džeferdar* (colecția Muzeului Banatului Timișoara); 4. Pușcă cu cremene de tipul *čibuklija* (apud Robert Elgood, *The Arms of Greece and Her Balkan Neighbors in the Ottoman Period*). / 1. *Rašak* type flintlock rifle (apud Robert Elgood, *The Arms of Greece and Her Balkan Neighbors in the Ottoman Period*); 2. *Karanfilka* type flintlock rifle (apud Robert Elgood, *The Arms of Greece and Her Balkan Neighbors in the Ottoman Period*); 3. *Džeferdar* type flintlock rifle (Banat Museum collection); 4. *Čibuklija* type flintlock rifle (apud Robert Elgood, *The Arms of Greece and Her Balkan Neighbors in the Ottoman Period*).

